Грібов М. Л.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Обґрунтовано необхідність криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. Розкрито зміст такого забезпечення та сформульовано його визначення. Окреслено основні напрями криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *криміналістичне забезпечення, негласні слідчі (розшукові) дії, криміналістична методика, криміналістична тактика, криміналістична техніка.*

Обоснована необходимость криминалистического обеспечения негласных следственных (розыскных) действий. Раскрыто содержание такого обеспечения и сформулировано его определение. Определены основные направления криминалистического обеспечения негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *криминалистическое обеспечение; негласные следственные (розыскные) действия; криминалистическая методика; криминалистическая тактика; криминалистическая техника.*

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року значно розширив перелік інструментальних засобів досудового розслідування, запровадивши інститут негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Ця новація зумовила виникнення питання про необхідність криміналістичного забезпечення практичної реалізації нових кримінальних процесуальних норм. Адже якщо досудове розслідування загалом та окремі відкриті слідчі дії детально вивчалися криміналістикою, то питання криміналістичного забезпечення НСРД взагалі не піднімалися (не було самого предмета, який потребував забезпечення).

Але протягом майже п'яти років дії Кримінального процесуального кодексу України наукові дослідження проблем криміналістичного забезпечення НСРД фактично не проводилися. Вони представлені лише поодинокими публікаціями, де фрагментарно досліджуються окремі питання організації і тактики конкретних НСРД. Ці питання, здебільшого, піднімалися не криміналістами, а представниками теорії оперативно-розшукової діяльності та вивчалися з позицій саме цієї науки. Такий стан речей є цілком природнім, оскільки за своєю гносеологічною природою та сутністю НСРД є єдиними із заходами, які у вітчизняній науці та практиці традиційно

розглядалися як оперативно-розшукові. При цьому, слід зауважити, що проблеми організації і тактики конкретних оперативно-розшукових заходів активно та успішно вивчалися теоретиками ОРД. Отже, наразі актуальним науковим завданням є те, аби, використовуючи надбання теорії та практики ОРД, з урахуванням сучасних кримінальних процесуальних особливостей досудового розслідування охопити криміналістичним забезпеченням інститут НСРД.

Мета даної статті полягає у тому аби визначити сутність та основні напрями криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій.

У теорії та практиці термін «криміналістичне забезпечення» використовується щодо різних категорій, серед яких: досудове розслідування, розслідування злочинів, кримінальне провадження, проведення процесуальних дій, окремі слідчі дії (огляд, обшук, допит тощо), доказування, обвинувачення, діяльність слідчого, діяльність прокурора тощо.

З огляду на це, можна дійти однозначного висновку, що НСРД також мають виступати предметом криміналістичного забезпечення. Адже, по-перше, незалежно від наукових результатів дискусій щодо співвідношення слідчої діяльності, досудового розслідування, розслідування злочинів і кримінального провадження, НСРД, відповідно до аналізу норм КПК України (п. 5, 10 ч. 1 ст. 3; п. 2, 3 ч. 2 ст. 40; ст. 41; ст. 246), можуть становити складову кожної з цих категорій. По-друге, відповідно до частини першої ст. 246 КПК України НСРД є різновидом слідчих (розшукових) дій, а, відповідно, потребують криміналістичного забезпечення поряд з іншими слідчими діями.

Для визначення змісту та напрямів криміналістичного забезпечення НСРД необхідно визначити зміст та напрями криміналістичного забезпечення загалом. У теорії криміналістики питання сутності криміналістичного забезпечення обговорюється вже тривалий час. Вітчизняні науковці щоразу аналізують досить широкий масив наукових праць попередників – радянських учених криміналістів, учених країн пострадянського простору, Західної Європи та США, а також праці своїх українських колег. При цьому, активних дискусій немає. Здебільшого, мають місце окремі уточнення та доповнення.

Серед науковців, які досліджували питання криміналістичного забезпечення останнім часом (з 2012 р.), його найбільш широке визначення надала Ю. М. Чорноус, яка досліджувала таке забезпечення як наукову категорію. Виходячи з буквального тлумачення, вчена дійшла висновку, що криміналістичне забезпечення – це забезпечення, яке, є похідним від науки криміналістики і полягає, передусім, у залученні криміналістичних рекомендацій до практичної діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів. Дослідниця надала і більш детальне тлумачення криміналістичному забезпеченню («створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики й спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів») [1]. Вживання у визначенні терміна «створення умов готовності» робить його компактним, ємким і легким для сприйняття. Але розуміння змісту, який вкладає авторка у цей термін, можливе лише за умови повного аналізу усієї роботи [1].

Елементи «створення умов готовності» можна знайти у визначенні П. В. Берназа. Вчений подає дефініцію криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, як «вивчення потреб слідчої практики й відповідно до них розроблення науково обґрунтованих і експериментально апробованих методів, засобів, технологій, а також їх упровадження в слідчу практику і заснована на цих розробках підготовка і перепідготовка нау-

кових кадрів і слідчих для розроблення й реального застосування криміналістичних новел з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів» [2]. Отже, до вищеназваних елементів належать: вивчення потреб слідчої практики; розроблення відповідних рекомендацій (методів, засобів, технологій); підготовка та перепідготовка фахівців.

Вказівка на ці елементи (в різних формах) міститься й у інших дефініціях. Так, розглядаючи питання досудового розслідування, М. В. Капустіна визначила його криміналістичне забезпечення як процес створення й надання наукових і апробованих судово-слідчою практикою засобів (техніко-криміналістичних, організаційно-тактичних, методико-криміналістичних, інформаційних, попереджувально-профілактичних), що використовуються працівниками органів кримінальної юстиції на основі отриманих ними знань і вмінь відповідно до загальних засад і завдань кримінального провадження з метою протидії злочинам. [3]. О. В. Шаповал, досліджуючи сутність криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, визначив, що воно полягає у впровадженні криміналістичних знань у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних і судових органів через підвищення рівня їх професійної майстерності, а також у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих положень (засобів) криміналістичних техніки, тактики й методики [4].

Аналізуючи зміст наведених визначень, можна дійти висновку, що їх положення можуть бути запозичені для визначення змісту криміналістичного забезпечення НСРД. Зокрема, до цього змісту необхідно віднести: 1) наукове вивчення сутності та практики проведення НСРД на предмет виявлення шляхів підвищення ефективності; 2) розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення тактики й методики НСРД, а також використовуваної при їх проведенні техніки та прийомів її використання, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та ОРД; 3) апробація та впровадження цих рекомендації у практичну діяльність; 4) підготовка та підвищення кваліфікації кадрів (слідчих та оперативних працівників) до проведення НСРД через формування у них відповідних професійних компетентностей.

У більшості визначень криміналістичного забезпечення (незалежно від його конкретного предмета) вчені розмежовують його тактичну, методичну та технічну сторону, які щільно пов'язані з юридичною основою кримінального провадження. Такий підхід певною мірою збігається з підходами до визначення основ оперативно-розшукової діяльності, де виокремлюють організаційну, тактичну і технічну, які є вторинними відносно правової. Зазначене потребує обов'язкового врахування з огляду на те, що виникненню НСРД у вітчизняній юридичній практиці передували відповідні оперативно-розшукові заходи.

Проведені нами дослідження засвідчують, що спільним для криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є: 1) наявність суб'єкта та об'єкта, що мають протилежні інтереси; 2) завдання суб'єкта, що полягає у подоланні протидії об'єкта (реальної чи імовірної), або на спонукання його до певних дій (за відсутності явної протидії); 3) те, що їх розглядають у двох аспектах: як спосіб практичної діяльності, а також як розділ відповідної науки.

Основним критерієм розмежування криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є їх призначення для обслуговування двох взаємопов'язаних але різних державно-правових інститутів – кримінального процесу та ОРД. Тому суб'єктами криміналістичної тактики можуть бути слідчій, прокурор, захисник, а також працівники уповноважених оперативних підрозділів (при виконанні доручень слідчого, прокурора), а суб'єктами оперативно-розшукової тактики – винятково суб'єкти ОРД.

Додатковим критерієм є те, що оперативно-розшукова тактика спрямована на подолання опору, що чиниться у формі конспірації злочинної діяльності; криміналістична тактика – на подолання протидії, що окрім конспірації має інші форми (підкуп, шантаж (у т.ч. адміністративний тиск), фізичне усунення, а також викрадення та (або) знищення отриманих слідством доказів тощо).

Із запровадженням інституту НСРД ознакою криміналістичної тактики не можна вважати здійснення впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних дій, зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства, оскільки значна частина НСРД не передбачає такого впливу.

Отже, у частині проведення НСРД криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової з урахуванням мети, завдань та юридичних умов діяльності з розслідування злочинів.

Організацію ОРД, як і її тактику, розглядають з двох позицій – як розділ науки (теорії ОРД) та як суто практичну категорію. При цьому, останню досліджують як у статиці (як стан керованої соціальної системи), так і у динаміці (як роботу з налагодження, впорядкування певної діяльності). У структурі організації ОРД як на рівні провадження в конкретній оперативно-розшуковій справі, так і на рівні проведення конкретного оперативно-розшукового заходу традиційно виокремлюють: вивчення, аналіз й оцінку оперативної обстановки; планування; розстановку сил і засобів; організацію взаємодії; контроль [5, с. 336].

Усе зазначене наближує організацію ОРД як систему теоретичних положень (розділ науки) до криміналістичної методики. Адже криміналістичну методику визначають як систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їх основі комплексів методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на оптимальне здійснення розслідування та попередження (запобігання) злочинів. Окрема криміналістична методика визначає комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття та розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання [6].

Як слушно зазначає Д. Б. Сергєєва, криміналістична методика або методика розслідування окремих видів злочинів як сукупність криміналістичних рекомендацій щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування не може бути представлена без рекомендацій організаційного характеру [7, 8].

З нашого погляду, наукові засади організації комплексного проведення НСРД в межах конкретного кримінального провадження, а також організації проведення конкретних НСРД і становлять зміст криміналістичної методики проведення даної категорії процесуальних дій.

За аналогією з тактико-криміналістичним і методико-криміналістичним, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів дослідники розглядають у науковій і практичній площині. Зокрема, Ю. М. Чорноус зазначає, що, по-перше, це система наукових положень щодо застосування технічних засобів та використання одержаних результатів. Науковий аспект передбачає формування системи техніко-криміналістичних рекомендацій, які адресуються слідчим, спеціалістам, експертам. У другому, практичному значенні, техніко-криміналістичне забезпечення є сукупністю пристроїв, інструментів, пристосувань, які застосовуються при виконанні слідчих, оперативних і експертних дій [9]. Підсумовуючи, авторка зазначає, що «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів можна охарактеризувати як систему теоретичних положень і відповідних техніко-криміналістичних рекомендацій щодо розробки, запровадження до практичної діяльності та застосування технічних засобів з ме-

тою збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістично-значущої інформації» [9].

Теоретики ОРД термін «технічне забезпечення» майже не використовують. У цій науці ведуть мову переважно про «технічні засоби», «спеціальну техніку», «спеціальні технічні засоби», «оперативну техніку» та їх виростання при проведенні оперативно-розшукових заходів.

Найбільш використовуваним у теорії та практиці ОРД є термін «оперативно-технічні засоби», який вжито законодавцем при формулюванні визначення ОРД у ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Під такими засобами у теорії ОРД розуміють технічні засоби, що мають специфічні конструктивні ознаки або властивості, які вказують на їх призначення для застосування в ОРД (зокрема, на їх призначення для негласного отримання інформації).

Незважаючи на принципову ідентичність технічних засобів, що використовуються при проведенні оперативно-розшукових заходів та НСРД, механічне перенесення до термінологічного апарату кримінального процесу назви «оперативно-технічні засоби» буде некоректним через фактичну юридичну форму дій, що провадяться слідчим, прокурором або за їх дорученням уповноваженим оперативним підрозділом.

Питання юридичного врегулювання використання техніки в процесі НСРД можливо провести в межах ст. 273 КПК України, присвятивши цьому питанню окрему частину статті. В межах цієї частини потрібно легалізувати усі види використовуваної техніки з урахуванням того, що під час НСРД застосовують не лише пристрої та прилади, що мають специфічні конструктивні ознаки або властивості, які вказують на їх призначення для негласного отримання інформації, а й побутову та іншу апаратуру. Таку апаратуру в оперативно-розшуковій діяльності вважають складовою частиною оперативної техніки через специфічні прийоми її застосування, притаманні ОРД.

Слід визнати, що реалізація окресленої нами пропозиції у запропонованому вигляді призведе до певних порушень юридичної логіки. Адже, здебільшого, НСРД проводять саме уповноважені оперативні підрозділи (за дорученням слідчого, прокурора). При цьому вони використовують ті самі технічні засоби, що і при проведенні відповідних оперативно-розшукових заходів. У результаті, ті самі засоби, використовувані тими самими суб'єктами залежно від сфери застосування (ОРД та кримінальний процес), в одному випадку іменуються оперативно-технічними, а в іншому – технічними засобами, що використовуються під час проведення НСРД. Тому, у ст. 273 КПК України, регламентуючи використання означених засобів, слід зазначити, що уповноважені оперативні підрозділи, виконуючи доручення слідчого, прокурора, можуть використовувати наявні у них оперативно-технічні засоби, якщо вони відповідають вимогам цього Кодексу щодо засобів, які використовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Але, з нашого погляду, враховуючи завдання криміналістичної науки, мову потрібно вести не лише про певні технічні засоби та їх використання при проведенні НСРД, а про техніко-криміналістичне забезпечення даного виду процесуальних дій. Таке забезпечення слід вважати окремим напрямом техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

Криміналістичне забезпечення НСРД – це система заходів з одержання максимальної ефективності цих дій для виконання завдань кримінального провадження. Ця система зараховує:

– наукове вивчення сутності та практики НСРД на предмет визначення шляхів підвищення ефективності;

– створення практичних рекомендацій щодо вдосконалення тактики й методики НСРД, а також використовуваної

при їх проведенні техніки та правомірних прийомів її застосування, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та ОРД;

– апробацію та впровадження цих рекомендацій у практичну діяльність;

– підготовку та підвищення кваліфікації суб'єктів НСРД через формування у них відповідних професійних компетентностей.

Криміналістичне забезпечення НСРД повинно мати дворівневий характер. Перший рівень – проведення конкретних НСРД, другий – проведення комплексу НСРД в межах конкретного кримінального провадження. На кожному рівні криміналістичне забезпечення може бути загальним та особливим (таким, що стосується використання НСРД для розслідування конкретних злочинів або спрямованих на одержання інформації щодо певної категорії осіб, як приклад: неповнолітніх, членів організованих злочинних формувань, працівників правоохоронних органів, рецидивістів тощо).

Основними напрямами (розділами) криміналістичного забезпечення НСРД є криміналістична тактика, криміналістична методика та криміналістична техніка, що мають ґрунтуватися на наукових положеннях теорії оперативно-розшукової діяльності та криміналістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Чорноус Ю. М.* Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики / Ю. М. Чорноус // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – 2012. – № 1. – С. 149–155.

2. *Берназ П. В.* Проблема поняття і змісту криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / П. В. Берназ // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 4. – С. 269–279.

3. *Капустіна М. В.* Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки / М. В. Капустіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 71–79.

4. *Шаповал О. В.* Щодо визначення поняття й сутності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів [Електронний ресурс] / О. В. Шаповал // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 356–360. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index4.

5. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: ИНФРА–М, 2004. – 848 с.

6. *Щур Б. В.* Ознаки криміналістичної методики [Електронний ресурс] / Б. В. Щур // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 899–903. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

7. *Сергєєва Д. Б.* Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці / Д. Б. Сергєєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2. – С. 232–240.

8. *Сергєєва Д. Б.* Співвідношення організації розслідування злочину та криміналістичної методики / Д. Б. Сергєєва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – № 1000. – С. 216–220.

9. *Чорноус Ю. М.* Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів / Ю. М. Чорноус // Право і суспільство. – 2011. – № 6. – С. 213–217.

Gribov M. The contents and the main directions of criminalistics security of covert investigative (detective) actions

The necessity of providing criminalistics security of covert investigative (detective) actions are proved. The content of this security is given and its definition is determined. The main directions of criminalistics security of covert investigative (detective) actions are examined.

It was determined that the criminalistics security of covert investigative (detective) actions is a system of measures for maximizing the effectiveness of these actions to realize the tasks of criminal proceedings. This system will include: the scientific study of the nature and practice of covert investigative (detective) actions to determine the ways of efficiency improvement; creation of practical recommendations to improve the tactics and techniques of covert investigative (detective) action, and techniques and lawful methods of its use based on general theoretical principles of criminalistics and

operative investigation activity; testing and implementation of these recommendations into practice; professional preparation and further training of actors of cover investigative (detective) actions by forming their respective professional competences.

Criminalistics security of covert investigative (detective) actions should have a two-tiered nature. The first level is a conducting certain covert investigative (detective) actions, the second level is a conducting complex of covert investigative (search) actions within a specific criminal proceedings. At each level the criminalistics security can be general and special (such regarding the use of covert investigative (detective) action to investigate specific crimes or aimed at obtaining information on certain categories of persons, as an example, minors, members of organized criminal groups, police, recidivists, etc.).

The main areas (sections) of criminalistics security of covert investigative (detective) actions is forensic tactics, forensic techniques and forensic equipment, they would be based on scientific provisions of the theory of operative investigation activity and criminalistics.

Ключові слова: *criminalistics security, covert investigative (detective) actions, criminalistics method, criminalistics tactics, criminalistics technique.*

Стаття надійшла до редакції журналу 26.02.2017 р.